

ŠEDÁ LITERATURA V PRAXI NÁRODNÍ LÉKAŘSKÉ KNIHOVNY

Michal Závíška, Lenka Maixnerová

Abstrakt

Národní lékařská knihovna (dále jen NLK) se šedou literaturou zabývá již od svého založení. Šedou literaturou se v oboru knihovnictví označují dokumenty, které nejsou distribuovány běžným knižním trhem. Hlavními producenty šedé literatury jsou lékařské odborné společnosti, pořadatelé konferencí, vysoké lékařské a zdravotnické školy, výzkumné organizace, ústavy AV ČR, patientská sdružení apod.

V NLK je šedá literatura zastoupená například těmito typy dokumentů: závěrečné grantové zprávy, vysokoškolské kvalifikační práce a disertace, doporučené postupy, směrnice, výroční zprávy, adresáře, atestační práce, informační letáky pro pacienty a brožury, letáky, sborníky z konferencí. Celkem se jedná přibližně o 13 tisíc dokumentů. Při získávání šedé literatury se v NLK klade důraz na bohemikální dokumenty, a to jak v tištěné, tak v elektronické podobě.

Zpracování šedé literatury se řídí stejnými pravidly jako u běžně publikované. Používají se katalogizační pravidla RDA (*Resource Description and Access*) a formát Marc 21. Věcné hledisko je zachyceno deskriptory MeSH (Medical Subject Headings), Obory NLK a skupinou Konspektu. Bibliografické záznamy šedé literatury se pravidelně zasílají do databáze NUŠL (Národní úložiště šedé literatury).

Využití šedé literatury se neliší od ostatní literatury. Pouze v případech, kdy je do NLK získán pouze jeden exemplář, je možné pouze jeho prezenční využití. Z hlediska dlouhodobé ochrany jsou tyto dokumenty reformátovány do elektronické podoby.

Podchycení veškeré vycházející šedé literatury v ČR v oboru lékařství a zdravotnictví je prakticky nereálné. Velkou výhodou je, pokud samotní producenti šedé literatury automaticky šedou literaturu do NLK zasílají. NLK tak zajistí jejich dlouhodobé a trvalé uchování.

Klíčová slova

šedá literatura, lékařské knihovny, digitální knihovny

1. Úvod

Národní lékařská knihovna (dále jen NLK) je organizační složka státu, jejímž zřizovatelem je Ministerstvo zdravotnictví ČR (dále jen MZ ČR). NLK plní funkci ústřední oborové knihovny, zaměřenou na oblast lékařství a zdravotnictví. V současné době má NLK ve svých katalozích bibliografické záznamy na více než 166 tisíc titulů a ve svých fondech má přes 423 tisíc knihovních jednotek nejrůznějších druhů dokumentů uložených v depozitářích na 8 různých místech. Celý knižní fond je katalogizován v systému Dawinci/Medvik. Pro věcnou indexaci fondu používá NLK od roku 1977 český překlad amerického tezauru

Medical Subject Headings (dále jen MeSH). V roce 2008 začala NLK s budováním Digitální knihovny, nyní v systému Kramerius verze 5.

2. Definice šedé literatury

Mezi dokumenty, které NLK získává do svého fondu, patří i tzv. šedá literatura. Podle České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy se jedná o polopublikované dokumenty, které nejsou publikovány obvyklým způsobem a nejsou proto dostupné na běžném knižním trhu (např. diplomové a disertační práce, výzkumné zprávy, interní dokumenty, oficiální publikace atd.). Asi přesnější je definice formulovaná v roce 1997 na 3. mezinárodní konferenci o šedé literatuře: šedou literaturou označujeme literaturu, která vzniká na všech úrovních v oblasti vlády, akademie, podniků a průmyslu v tištěné i elektronické podobě, a to nezávisle na komerčních vydavatelích [cit.4].

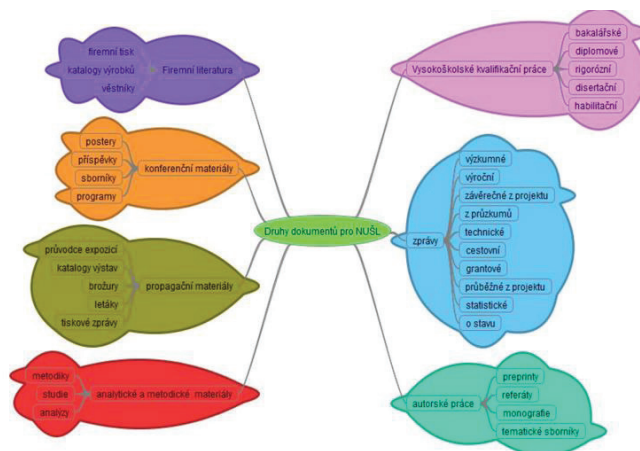
3. Šedá literatura

V České republice se problematikou šedé literatury již dlouhodobě zabývá Národní technická knihovna (dále jen NTK). NTK zodpovídá za Národní úložiště šedé literatury (dále jen NUŠL), zdroj informací o šedé literatuře vznikající na území ČR v oblastech vědy, výzkumu a vzdělávání. Kromě samostatného zpřístupňování dat prostřednictvím centrálního rozhraní je cílem NUŠL podpora vědy, výzkumu a vzdělávání. NUŠL je nástrojem pro systematický sběr metadat a digitálních dokumentů, zajišťuje dlouhodobou archivaci a ochranu dat a především se snaží o spolupráci se zahraničními sítěmi šedé literatury.

The screenshot displays the NUŠL website interface. At the top left is the logo for 'NUŠL národní úložiště šedé literatury'. A search bar with the text 'Vyhledat' is positioned to the right. Below the search bar is a green navigation bar with categories: 'Věda a výzkum (27534)', 'Skolství (301203)', 'Kultura (16287)', 'Státní správa (2922)', and 'Ostatní (634)'. The main content area is divided into three columns. The left column contains filters for 'Typ dokumentu' (Analyticky a metodické materiály, Autorské práce, Fremní literatura, Konferenční materiály, Ostatní, Personalia, Propagační materiály, Vysokoskolské práce, Zpravy) and 'Osoby' (Univerzita Karlova, Mazánková, Libuše, Filipová, Alena, Červenka, Jan). The middle column features a bar chart titled 'Počet nalezených dokumentů: 348580' showing a significant increase in publications starting around 2000. Below the chart is a search filter for 'Publikováno od 1872 do 2016' and a 'Zobrazit' button. Two search results are shown: 'Směrnice o jmenné evidenci cestujících – přispějí naše údaje k větší bezpečnosti v Evropě?' by Valachova, Sara, and 'Light propagation in burrows of subterranean rodents' by KOTT, Ondřej. The right column is titled 'O službě' and provides information about the service, including contact details for email and a list of providers, with the NTK logo prominently displayed at the bottom right.

Obrázek 6 – NUŠL

Na evropské úrovni je to francouzská organizace INIST (Institute for Scientific and Technical Information of the French National Center for Scientific Research), která spravuje evropskou databázi pro šedou literaturu OpenGrey.

Obrázek 1 – Typologie šedé literatury dle NUŠL [cit. 3]

Dále se šedou literaturou zabývá například mezinárodní organizace pro šedou literaturu GreyNet (Grey Literature Network Service) se sídlem v Amsterdamu.

4. Producenti šedé literatury

Producenti šedé literatury se vyskytují ve všech sférách lidské činnosti. Ve školství se jedná zejména o veřejné a soukromé vysoké školy, ve vědě a výzkumu o výzkumné instituce, ústavy Akademie věd, grantové agentury, odborné lékařské společnosti, v oblasti kultury o knihovny, muzea, galerie a další pamětňové instituce. Dále se jedná o sféru státní správy, ministerstva, parlament, senát, vládní úřady a různé samosprávy. V neposlední řadě se také jedná o komerční instituce, banky, firmy, ale i neziskové organizace, například pacientské organizace.

5. Šedá literatura v NLK

Již od svého založení dnešní NLK začala sbírat do svého fondu šedou literaturu. Zpočátku to byly zejména kvalifikační vysokoškolské práce – disertace. V současné době NLK získává do fondu především konferenční materiály, materiály odborných společností a různých pacientských spolků nebo i farmaceutických a zdravotnických firem. Důležitou součástí fondu NLK jsou také závěrečné zprávy z projektů Interní grantové agentury Ministerstva zdravotnictví ČR (dále jen IGA). V poslední době, v souvislosti se zprovozněním služby autoarchivace, předpokládáme nárůst dokumentů typu preprintů a postprintů, prezentací, posterů apod. zejména v jejich nativní digitální podobě.

Celkový počet dokumentů šedé literatury ve fondu NLK není možné přesně určit. Publikační typ se v bibliografických záznamech NLK povinně uvádí až od roku 2006. Přesné číslo je pouze u závěrečných grantových zpráv a disertací, které jsou řazeny do samostatných fondů.

Záznam dokumentu   Zdroj: BMČ - články   1 z 60

Citace dle normy ISO690   [Zpět na standardní zobrazení](#)

MAXNEROVÁ, Lenka — ZÁVIŠKA, Michal. Katalogizační pravidla a jejich použití v praxi. In: *Knihovny současnosti: sborník z ... konference, konané ve dnech ... v Seči u Chrudimi*. Brno : Sdružení knihoven ČR, [1993]-. 2015, s. 157-167.

Je možné archivovat a zpřístupnit článek ?

Základní podmínky pro autoarchivaci článku

- Souhlas spoluautorů
- Souhlas zaměstnavatele pokud se jedná o tzv. zaměstnanecké dílo (vytvořeno v rámci grantového projektu apod.)
- Článek je ve formátu PDF nebo PDF/A

Existuje vydavatel ? Ano Ne

Ověřte, zda vydavatel archivaci neomezuje

- v obecných podmínkách na stránkách časopisu
  - **Knihovny současnosti**
- v autorské smlouvě (pokud existuje)

Archivace je povolena (nebo není ošetřena) ? Ano Ne

Článek je možno archivovat

Vyberte verzi článku, kterou je možno podle podmínek vydavatele archivovat (preprint - postprint - vydavatelské PDF)

Nahrát PDF dokument

[+ Přidat soubor...](#) [Spustit upload](#) [Zrušit upload](#) [Smazat](#)

Schránka
schránka: přidat +

Další akce
kopie

Digitální knihovna NLK
[Archivovat](#)

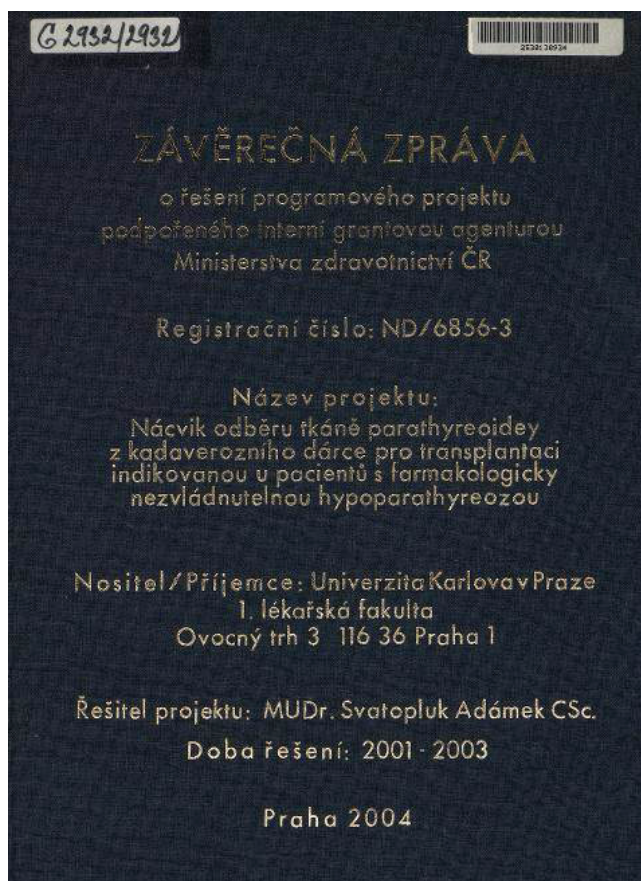
Zobrazení záznamu
standardní
citace
Bibliomedica
MARC
export EndNote, Zotero...

Obrázek 8 – Autoarchivace v Digitální knihovně NLK

Příklady četnosti výskytu typů šedé literatury ve fondech NLK	
Závěrečné grantové zprávy	4857
Vysokoškolské kvalifikační práce a disertace (převážně historický fond)	722
Doporučené postupy, směrnice	1281
Výroční zprávy	220 titulů
Adresáře	181
Atestační práce	276
Informační letáky pro pacienty a brožury	502
Letáky	515
Konferenční materiály	5781
Výukové materiály (zejména online)	50
Firemní literatura (zejména katalogy výrobků)	158

Tabulka 1 – Pacienti se základními údaji – ilustrace problému kvality dat

Závěrečné grantové zprávy IGA jsou ucelenou sbírkou NLK. Tyto zprávy má NLK ve svých fondech v takřka úplnosti již od roku 1992 do současnosti. Ministerstvo zdravotnictví využívá NLK jako místo pro trvalé uchování a zpřístupňování těchto závěrečných grantových zpráv odborné veřejnosti. Jedná se o obsahově zajímavý typ dokumentu, jehož součástí jsou nejen zaznamenané výsledky dotyčného výzkumu, ale také podrobná rešerše na dané téma. Jako přílohy každé grantové zprávy jsou pak uvedeny kopie publikačních výstupů, a to i těch, které nebyly z různých důvodů publikovány. Každá grantová zpráva je pak nejen zkatalogizována a oindexována, ale také zdigitalizována a uložena v digitální knihovně NLK. Na jednotlivé publikační výstupy doložené v grantové zprávě jsou také vytvořeny samostatné bibliografické záznamy v rámci analytické bibliografie *Bibliographia medica Českoslovaca* (dále jen BMČ), pokud již neexistují.

Obrázek 2 – Grantová zpráva

Postery z konferencí jsou dalším zajímavým typem šedé literatury. Bohužel se ve fondech NLK příliš často nevyskytují. Přitom zejména pro jejich nativní digitální podobu je digitální knihovna NLK ideálním úložištěm pro trvalé uchování a zpřístupnění i mimo konferenci, pro kterou byl poster původně připraven. Od roku 2014 mají autoři – uživatelé NLK možnost si sami pomoci autoarchivace ukládat svou publikační činnost v Digitální knihovně NLK, a to včetně posterů.

Obrázek 3 – Poster

Konferenční materiály jsou typem dokumentů, které se ve svém oboru působnosti snaží NLK získávat v pokud možno co největší úplnosti, ale u nichž naráží na často nepřekonatelné překážky při jejich získávání. Ačkoliv se NLK u této skupiny materiálů zaměřuje na bohemikální produkci, tak je jejich získávání spíše nahodilé než systematické. NLK sbírá jak sborníky plných textů, tak abstraktů a v některých případech má ve svém fondu i programy konferencí. Konferenční materiály se obvykle nedostanou do běžné distribuční sítě a to ani do akademické. Dokonce ani některé sborníky z konferencí, které vycházejí jako zvláštní čísla/suplementy zavedených časopisů se nedostanou do běžné distribuce a na webových stránkách nakladatelů o nich často schází informace. NLK se o takových sbornících pak dozvídá často náhodně a zpravidla se značným časovým odstupem, kdy někdy sborníky již nemá k dispozici ani pořádací instituce nebo odborná společnost, která akci zařizovala. Také se množí případy, kdy jsou takové sborníky uveřejněny jen elektronicky. Taková verze pak

během několika let často z webu mizí a již se nedá nikdy dohledat. Jak pro tištěné, tak pro digitální materiály z konferencí je pak ideálním místem NLK se svou digitální knihovnou, jako zaručené místo pro trvalé uchování a zpřístupnění konferenčních materiálů.

Obrázek 4 – Konferenční sborník

Při získávání šedé literatury se NLK v současnosti soustředí především na bohemikální dokumenty. NLK získává šedou literaturu do svého fondu různým způsobem, ale většinou darem. Závěrečné grantové zprávy IGA získává systematicky a v úplnosti již od roku 1993, to se však nedá říct o dalších typech šedé literatury. Vysokoškolské a kvalifikační práce v současné době NLK získává jen okrajově a v podstatě náhodně. Poměrně v úplnosti se NLK snaží získávat konferenční materiály české proveniencí. Jako zdroj konferenčních sborníků slouží zejména lékařské odborné společnosti, vysoké školy a jiní pořadatelé a organizátoři odborných konferencí a odborných setkání. V poslední době se objevuje čím dál větší množství konferenčních sborníků vydávaných již jen elektronicky. Takové sborníky se snažíme získávat pro naši digitální knihovnu. Dalším velmi početným druhem šedé literatury ve fondech NLK, který se snažíme získávat v úplnosti, jsou dokumenty určené pro laickou veřejnost, ať již jsou to pacienti, jejich rodina, přátelé, či jakýkoliv jiný laik. Takový typ dokumentů získáváme též

od odborných společností, ale hlavně od pacientských organizací.

Z definice šedé literatury nevyplývá, zdali by šedá literatura měla být vyloučeně odborná, či jen laická. V praxi NLK se ukazuje důležitost šedé literatury určené právě pro laickou veřejnost. Takové dokumenty jsou zpravidla určeny pro pacienty, jejich rodinné příslušníky i další osoby, které se s nimi setkávají v běžném životě, například ve škole, či zaměstnání. Často se jedná jen o letáky nebo drobné brožury, ale s unikátním obsahem. Takové typy šedé literatury většinou produkují různé pacientské organizace, odborné lékařské společnosti nebo i zdravotní pojišťovny a nejčastěji jsou k dostání v ordinacích lékařů nebo zdravotnických zařízeních obecně. Rovnocennost významu odborné a laické šedé literatury ve fondech NLK lze dokumentovat na statistikách vypůjčovanosti jednotlivých titulů v poslední době. Ve statistice za poslední rok u titulů získaných po 1. lednu 2012 není významný procentuální rozdíl ve vypůjčovanosti a to jak u jednotlivých titulů, tak u jednotlivých jednotek. V obou případech se vypůjčovatelnost pohybuje mezi 20% až 25%.

DT 10069
(T012436)

formace pro pacienty
se zavedeným stentem v močovou

Milí čtenáři, vážení pacienti,
v rámci léčby Vám byl zaveden stent. Snažou této publikace je srozumitelně vysvětlit princip fungování stentu a usnadnit Vám život po dobu jeho zavedení.

Co je to stent?
Stentu se také říká pagal, JJ stent nebo doubeľ. J stent. Je to tenká, dutá a pružná hadička různé délky. Slouží k zajištění odtoku moči z ledviny do močového měchýře. Horní konec je stočen v ledvinové pánevce a dolní v močovém měchýři.

Proč se stent zavádí?
Nejčastějším důvodem je překážka v močové dráze bránící volnému odtoku moči z ledviny. Překážkou může být kámen, zúžení močovodu i jiná onemocnění.

Jak stent drží na svém místě?
Na začátku a na konci stentu jsou zatočené konce – tvaru prasečího očka – které brání pohybu stentu. Nemusíte mít tedy strach, že by Vám stent vypadl.

Jak dlouho může být stent zaveden?
Dobu, po kterou je nutné mít stent zaveden, určuje lékař dle charakteru Vašeho onemocnění. Minimální doba, po kterou může stent zůstat v těle, závisí na materiálu, ze kterého je stent vyroben a pohybuje se od třech měsíců do jednoho roku. Nejčastěji se používají stenty šesti- až osmi-leté.

Jak se stent vytahuje?
Tato procedura je daleko snazší a rychlejší než zavedení stentu. Po znečistění močové trubice anestetickým gelem se zavede nástroj (cystoskop) do močového měchýře a pomocí kleštěček se stent vytáhne.

Mám nějaká omezení?
Močovod za fyziologických podmínek funguje jako ventil a nepouští moč zpět do ledviny. Zavedením stentu se tento mechanismus zlomí. Při fyzické námaze se může moč stentem vracet zpět do ledviny, což bývá pocíťováno jako tlak v boku. Účinnou prevencí je pravidelné močení – cca po dvou hodinách přes den – a vymočení se před fyzickou aktivitou. Při prázdném měchýři se riziko zpětného toku moči snižá na minimum. Při intenzivním pohybu se může moč zabarvit do červeně. Bývá to způsobeno drážděním slizny měchýře volným koncem stentu. V tu chvíli je vhodné zvýšit příjem tekutin a ustat z fyzickou aktivitou. Pokud krvácení začne samo ustupovat a není provázeno bolestí nebo teplotami, není nutné navštěvovat lékaře.

Co musím hlídat já?
Stent, stejně jako každý jiný cizorodý materiál v lidském těle, zvyšuje riziko infekce. Pokud se u Vás při zavedení stentu objeví pálení při močení většinou provázené teplotami – **je nutno lékaře navštívit** – nejspíše se jedná o zánět močových cest. Zánětu močových cest lze předjet dostatečným příjmem tekutin a vyvarováním se přehřátosti.

Důležité je nepřekročit maximální dobu, po kterou může být stent ve Vašem těle zaveden!
Proto si, prosím, zapíšte, kdy Vám byl stent zaveden a informujte se o termínu předpokládaného vytažení nebo výměny stentu.

Obrázek. Uvázat stent

Obrázek. Převést se souhlasem doc. MUDr. Jana Krhsta, Ph.D.

Datum zavedení stentu	Datum plánovaného vytažení/výměny stentu	Datum kontroly

Přejeme Vám mnoho úspěchů ve Vaší léčbě a co nejméně komplikací.

Pavla Kordulová, MUDr. Lukáš Bittner, Urologická klinika 3, LF UK a FN KV, Srobdrova 50, 100 34 Praha

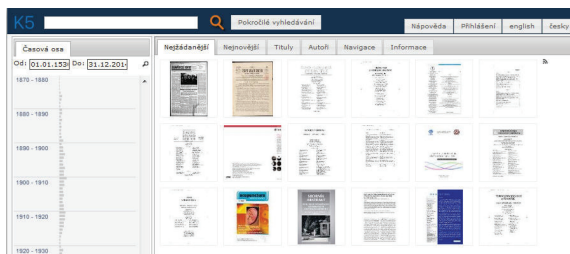
Obrázek 5 – Pacientský leták

6. Zpracování šedé literatury

Šedá literatura je v NLK zpracovávána stejným způsobem, jako běžně publikovaná. Každý dokument je jmenně zkatalogizován dle platných katalogizačních pravidel. Autoři jsou navázáni na jmenné autority, případně jsou pro ně záznamy na jmenné autority vytvořeny. Také korporace a akce jsou navázány na autoritní záznamy. Věcná indexace je prováděna na čtyřech úrovních. Nejhrubší indexací je použití kategorie Konspektu. Další úroveň je zařídění do oboru dle oborů NLK. Poslední, nejpodrobnější úroveň je přiřazení deskriptorů z tezauru MESH. Záznam také obsahuje indexaci publikačního typu dokumentu. Samostatným publikačním typem ale není šedá literatura jako taková a u jednotlivých dokumentů NLK nesleduje, jestli se jedná o běžnou produkci nebo šedou literaturu. Po jmenném a věcném zpracování jsou dokumenty zařazeny do standardního fondu mezi běžnou produkci. S ohledem na formát dokumentu odlišujeme od běžných knižních formátů tzv. drobný tisk. Jedná se převážně o jednolístové publikace nebo drobné brožury, kterým by zařazením na regál mezi ostatní publikace ve skladišti hrozilo poškození. Jestliže se jedná o sborník odborných článků nebo abstrakt, pak je ještě zařazen do analytického zpracování pro BMČ.

Bibliografické záznamy jsou každý měsíc zasílány do Souborného katalogu ČR. Záznamy závěrečných grantových zpráv jsou jednou ročně automaticky sklíženy Národním úložištěm šedé literatury – NUŠL pomocí OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting).

Obrázek 7 – Digitální knihovna NLK

7. Závěr

Při práci s fondem šedé literatury se vyskytuje celá řada úskalí, ať už se jedná o nedostatek informací o původcích dokumentu a okolnostech jeho vzniku, přes specifika jejich uchovávání vzhledem k nestandardním typům formátů. Zcela zásadním problémem je však způsob získávání takovýchto dokumentů do fondu NLK. V současné době se NLK může spolehnout jen na v podstatě náhodnou a dobrovolnou spolupráci s jednotlivými původci šedé literatury.

Dochází pak k situacím, kdy například závěrečné grantové zprávy IGA Ministerstva zdravotnictví má NLK ve svých fondech v podstatě v úplnosti, na rozdíl od sborníků z konferencí odborných českých lékařských společností. Přitom by v tomto směru mohl být dobrým vzorem sborník z konference Medsoft, který je na základě dohody mezi NLK a producenty sborníku ve fondech NLK uchováván, zpracován v BMC a také zpřístupňován prostřednictvím digitální knihovny NLK. Jedním z řešení by pak mohlo být doporučení České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně odborným lékařským společenstvem, aby sborníky v tištěné i elektronické podobě ze všech odborných akcí sami odevzdávaly do fondů NLK a tak si zajistily jejich trvalé uchování a zpřístupnění.

Literatura

- [1.] *Národní lékařská knihovna*. [online]. [cit. 2016-03-02]. Dostupné z: <http://www.nlk.cz/>
- [2.] *TDKIV* [online]. [cit. 2016-03-02]. Dostupné z: http://www.old.nkp.cz/o_knihovnach/Slovník/index.htm
- [3.] *NUŠL* [online]. [cit. 2016-03-02]. Dostupné z: http://nusl.techlib.cz/index.php/O_sluzbe
- [4.] Pejšová, Petra, ed. *Repozitáře šedé literatury*. 1. vyd. Zlín: VerBuM, 2010. 152 s. ISBN 978-80-904273-5-8.
- [5.] MAIXNEROVÁ, Lenka — KŘÍŽ, Filip — BOUZKOVÁ, Helena, et al. *Vytváření osobních archivů odborných publikací v portálu Medvik Národní lékařské knihovny – případová studie*. In: *MEDSOFT: sborník příspěvků*. Praha : Dům techniky ČSVTS, 1989–. 2014, s. 154–164. ISSN: 1803-8115.
- [6.] ZÁVIŠKA, Michal a Lenka MAIXNEROVÁ. *Grey literature in the National Medical Library*. In: *The value of grey literature in repositories*. 2015, s. 40–46. Dostupné také z: http://invenio.nusl.cz/record/175808/files/idr-802_4.pdf

Kontakt

Michal Závíška

Národní lékařská knihovna

Sokolská 54

120 00 Praha 2

tel: 296 335 927

email: zaviska@nlk.cz

<http://www.nlk.cz/>

Lenka Maixnerová

Národní lékařská knihovna

Sokolská 54

120 00 Praha 2

tel: 296 335 925

email: maixnerova@nlk.cz

<http://www.nlk.cz/>